

Araştırma Makalesi/Research Article

ÂŞIK DOLLU MUSTAFA'NIN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE CESEDNÂMELERİ

Life, Literary Identity and Jasadnamas of Ashik Dollu Mustafa

Dr. Öğr. Üyesi Milad SALMANI

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi
Müzikoloji Bölümü
milad.salmani@gmail.com
Ankara/TÜRKİYE

ORCID 

Geliş Tarihi / Received Date: 01.01.2025
Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.04.2025
Yayın Tarihi / Published Date: 30.04.2025

Atıf/Citation

Salmani, Milad. "Âşık Dollu Mustafa'nın Hayatı Edebi Kişiliği ve Cesednâmeleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 11/22 (Bahar 2025), 401-427.

 10.28981/hikmet.1611262

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

ÖZ

Âşıklık, Türk dünyasının asırlardan beri şifâhi kültür içerisinde yaşattığı bir gelenektir. Türkler, yaşadıkları geniş coğrafyada her dönemin şartlarına göre edebî ve kültürel üretimler yapmaya devam etmişlerdir. Âşık edebiyatı, Türklerin özgün ve karakteristik mahsulüdür. Çok geniş bir coğrafyaya yayılan âşık edebiyatının varlığını sürdürdüğü önemli havzalardan biri Urmiye'dir. Bu şehirde yetişen, kendisinden sonraki saz şâirlerini etkileyen ve şiirleri hâlen de meclislerde okunup icra edilen âşıklardan biri Dollu Mustafa'dır. Âşık Mustafa, şiirlerini Urmiye ağzıyla söylemiştir. Çoğu halk şâiri gibi Mustafa'nın da hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Çok velut bir şâir olduğu anlaşılan Mustafa'nın şiirlerinde Allah sevgisi, Hz. Peygamber ve Hz. Ali övgüleri, insanoğlunun bu dünyaya gelişinin sebepleri, dünyanın vefasızlığı, felekten şikâyet, akıl-aşk çatışması ve kader gibi konular işlenmiştir. Âşık edebiyatının önemli unsurlarından biri olan yerel motifler ve mizahî anlatım Dollu Mustafa'nın da şiirlerinde öne çıkmaktadır. Onun yayınlanmış şiirlerinde iki farklı cesednâmenin yer alması da ayrıca dikkat çekicidir.

Cesednâme, Türk halk şiirinde daha ziyade yaşnâme olarak bilinen türdür. Anadolu'da yaş destanı veya yaş türküsü gibi isimlerle bilinen yaşnâmelere Azerbaycan Türkleri nezdinde cesednâme ve vücûdnâme denir. Bu çalışmada öncelikle çeşitli basılı kaynaklardan hareketle Âşık Dollu Mustafa'nın hayatı ile ilgili bilgi verilmiştir. Akabinde Mustafa'nın günümüze ulaşan şiirleri incelenerek onun mahlasları ve edebî kişiliği üzerinde durulmuştur. Son olarak Âşık Mustafa'nın şiirleri arasında yer alan iki cesednâme tanıtılıp incelenmiş ve metinleri Türkçeye aktarılmıştır. Çalışmada nitel araştırma ve basılı kaynakların analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Dollu Mustafa, Yaşnâme, Cesednâme.

ABSTRACT

Ashiq is a tradition that the Turkish world has kept alive in the healing culture for centuries. Turks have continued to produce literary and cultural productions according to the conditions of each period in the vast geography they live in. Minstrel literature is the original and characteristic product of the Turks. Urmia is one of the important basins where minstrel literature, which spreads over a very wide geography, continues its existence. One of the minstrels who grew up in this city, influenced the instrumental poets after him and whose poems are still read and performed in assemblies is Dollu Mustafa. Ashiq Mustafa sang his poems in Urmia dialect. Like most folk poets, information about Mustafa's life is very limited. It is understood that Mustafa was a very prolific poet, and his poems deal with subjects such as love of Allah, praise of the Prophet and Prophet Ali, the reasons for the human being's coming to this world, the unfaithfulness of the world, complaints about the catastrophe, the conflict between reason and love, and fate. Local motifs and humorous expression, which are important elements of minstrel literature, are also prominent in Dollu Mustafa's poems. It is also noteworthy that there are two different jasadnama's in his published poems.

Jasadnama is a genre of Turkish folk poetry better known as yashnama. Known in Anatolia with names such as age epic (yash destanı) or age folk song (yash türküsü), the yashnamas are called jasadnama and vujudnama by Azerbaijani Turks. In this study, information about the life of Ashiq Dollu Mustafa is given based on various printed sources. Subsequently, Mustafa's poems that have survived to the present day were analyzed and his literary identity were emphasized. Finally, two jasadnama, which are among the poems of Ashiq Mustafa, are introduced and analyzed and their texts are translated into Turkish. Qualitative research and analysis of printed sources were used in the study.

Keywords: Ashiq Dollu Mostafa, Yashnama, Jasadnama.

Giriş

Türk kültürünün önemli bir havzası Türk halk edebiyatı, halk edebiyatının ise önemli dallarından biri âşık edebiyatıdır. Âşıklar, geçmişten günümüze dek Türk kültürünün çeşitli tür ve formlarında eserler ortaya koymuşlardır.¹ Türk dünyasında asırlar boyunca baksı, bahşı ve ozan gibi farklı adlarla anılsa da son yıllarda âşık kelimesinin tercih edildiğini görmek mümkündür (Oğuz, 2018). Âşık edebiyatının çeşitli türleri vardır ve yaşnâme bunlardan biridir. Yaşnâme, âşık tarafından ortaya konulan bir çeşit destandır. Bu destanda âşık, insanoğlunun baba sulbünden ana rahmine düştüğü andan itibaren ölümüne kadar yaşadığı süreci tasvir eder.

Yaşnâmelerle ilgili ilk akademik çalışmayı Veysel Arseven, Kastamonu ve Kayseri’den derlediği örnekle başlatmıştır (Arseven, 1953). Ne var ki bu sahadaki bütün akademik çalışmalara yön veren çalışmayı merhum Âmil Çelebioğlu yapmıştır. Çelebioğlu yaşnâmeleri dört grupta sınıflandırmıştır: “1. Umumi olarak insan ömrüyle ilgili yaşnâmeler, 2. Kız ve kadın ömrüyle ilgili yaşnâmeler, 3. Şâirin hayatıyla ilgili yaşnâmeler, 4. Ömrün mevsimlere vs. benzetilerek tasnifi yapılan yaşnâmeler” (Çelebioğlu, 1985, 153-154).

Çelebioğlu’ndan sonra yaşnâmeler üzerine en kapsamlı çalışmaları Doğan Kaya yapmıştır. Kaya, yaşnâmeleri konu itibariyle beş; şekil itibariyle dört gruba ayırmıştır. Doğan Kaya’nın tasnifleri aşağıdaki tabloda toplanabilir:

Tablo 1: Yaşnâmelerin konu ve yapı bakımından tasnifi

Yaşnâmeler	
Konu itibariyle	Şekil ve yapı itibariyle
1. Bütün insanları konu edinen yaşnâmeler	1. Koşma tarzı yaşnâmeler
2. Kızları/kadınları konu edinen yaşnâmeler	2. Beyitlerle söylenmiş yaşnâmeler
3. Şâirlerin kendi özel hayatlarını ele aldıkları yaşnâmeler	3. Bentlerle söylenmiş yaşnâmeler
4. Sosyal tenkit konulu yaşnâmeler	4. Serbest tarzda söylenmiş yaşnâmeler
5. İnançla ilgili yaşnâmeler	-

Kaynak: Makalenin yazarı tarafından Kaya (2004, 15-18) temel alınarak hazırlanmıştır.

Doğan Kaya’nın tasnifleri, 98 yaşnâmenin incelenmesi sonucu ortaya konmuştur. Kaya’a göre (2004, 17-18) yaşnâmeler genellikle 11 ve 8 heceli vezinle ve koşma olarak yazılmıştır. Koşma tarzı yaşnâmelerin çoğu 5, 7, 8, 9, 12 ve 14 dörtlükten oluşur. Yaşnâmelerin ortaya konulan ilk örneği Ahmed Yesevî’ye (ö. 1166) aittir. Hoca Yesevî’den sonra günümüze yaklaştıkça yaşnâmelerin sayısında da artış olmuş ve Türk dünyasının farklı havzalarında çeşitli yaşnâmeler telif edilmiştir.² Azerbaycan havzasında da çeşitli yaşnâmeler yazılmıştır.

¹ Türk halk edebiyatında tür ve şekil ile ilgili bk. (Aça, 2013).

² Anadolu sahası dışında ortaya konan bazı yaşnâme/cesednâme örnekleri için bk. (Akar, 2001; Memmedova, 2010; Şahin, 2024).

Türk edebiyatının tarihî seyri içerisinde Azerbaycan havzası, Anadolu’da gelişen dil ve edebiyata göre farklılıklar göstermiştir. Söz konusu farklılıklar dil özellikleri, imla özellikleri, form özellikleri ve bazan da türlerin adlandırmalarıyla ilgilidir.³ Mesela Anadolu’da yaşnâme veya “yaş destanı, yaş türküsü, ömür destanı, hayat destanı, vücûd-nâme, mahras-nâme” olarak bilinen tür (Kaya, 2004, 11), Azerbaycan halk edebiyatı havzasında “vücûdnâme” ve “cesednâme” olarak adlandırılmıştır.

Azerbaycan halk edebiyatının önemli âşıklık merkezlerinden biri Urmiye’dir.⁴ Bu şehirde şimdiye kadar birçok âşık yetişmiştir. Söz konusu âşıklardan biri de Dollu Mustafa’dır. Mustafa, XIX. asırda Urmiye’nin Dol Mahal olarak tanınan yerleşim merkezinde yaşamıştır. Âşık Mustafa’nın sözleri günümüzde de Urmiye ve civar bölgelerdeki âşıklar tarafından saz eşliğinde icra edilir.

Türkiye’de Dollu Mustafa hakkında bilgi veren ilk kaynak *Azerbaycan Aşıkları ve El Şâirleri* adlı eserdir. Bu çalışma dışında Mustafa hakkında bazı kaynaklarda kısıtlı bilgiler mevcuttur.⁵ İran’da ise Âşık Mustafa ile ilgili daha kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Makalemizin temel kaynakları Dollu Mustafa ile ilgili biri Tebriz’de diğeri ise Urmiye’de yayımlanan iki kitaptır. Bunlarla birlikte çalışmada diğer akademik kaynaklara da müracaat edilmiştir. Çalışmada müracaat edilen kaynakların tamamı basılı kaynaklardır ve makale kapsamında herhangi sözlü derleme yapılmamıştır. Nitel araştırma yöntemleriyle hazırlanmış olan bu çalışmada Dollu Mustafa’nın hayatı hakkında ilk kez detaylı bilgiler verilmiş; Türk halk edebiyatının özgün iki cesednâme örneği dil içi çevirileriyle birlikte Türkçeye aktarılmaya gayret edilmiştir.

1. Âşık Dollu Mustafa’nın Hayatı

Dollu Mustafa’nın hayatı hakkında bilgiler birçok saz şâirinde olduğu gibi oldukça kısıtlıdır. *Azerbaycan Aşıkları ve El Şâirleri* adlı kitapta onun XIX. asır âşıklarından olduğu tahmin edilmiş ve kendi döneminin üstat şâirleri arasında yer aldığı aktarılmıştır (Ahundov vd., 1985, 182). Dollu Mustafa hakkında en kapsamlı yazılı bilgilere İran Şehinşahlığı Kuruluşunun 2500’üncü yıldönümü münasebetiyle İran’ın çeşitli şehirlerinde yapılan törenler için hazırlanan yayınlardan birinde rastlanmaktadır. Bir heyet tarafından ve Farsça olarak hazırlanan *Büzürgân ve Sühan-serâyân-ı Âzerbâyçân-ı Garbî*⁶ adlı kitapta Batı Azerbaycan’ın⁷ âlimleri ve şâirleri hakkında kısa ve ansiklopedik bilgiler bulunur. Bu kitabın “Âşık Mustafa” maddesinde onun günümüzde İslam-âbâd olarak bilinen Şeytanava (Şeytan-âbâd) köyünde doğduğu kayıtlıdır. Bu kitaptan sonra Âşık Mustafa hakkında

³ Azerbaycan halk edebiyatında tür ve şekil için bk. (Nebiyeva, 2006; Oğuz, 1994; Oğuz, 2019).

⁴ İran Türkleri âşıklık geleneği ile ilgili bk. (Azeroğlu - Azizpour, 2020). Urmiye âşıklık mektebi ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Ardi, 1403; Shamsizadehmaleki, 2014). Ayrıca Urmiye ağzı ile ilgili bk. (Doğan, 2020; Lee, 2008).

⁵ Ali Kafkasyalı, iki çalışmada Dollu Mustafa hakkında bilgiler verdikten Mustafa’nın şiirlerinden örnekler vermiştir (Kafkasyalı, 2002, 71; Kafkasyalı, 2009, 118). Ayrıca, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’nde Dollu Mustafa maddesi bulunmaktadır (Aksoy, 2015). Bununla birlikte, bazı internet sitelerinde de Dollu Mustafa ile ilgili kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Örnek olarak bk. (“Azerbaycan Edebiyatı - Dollu Mustafa”, 11 Nisan 2025).

⁶ Türkçesi: Batı Azerbaycan’ın Büyükleri ve Şâirleri.

⁷ Batı Azerbaycan, merkezi Urmiye (Rizâiyye) olan bir ilin adıdır.

yayımlanan tüm çalışmaların kaynağı bu eser olmuştur.⁸ Yazılı kaynaklarda Dollu Mustafa'nın doğum yılı net olarak belirtilmesi de şiirlerinin yayımlandığı bir çalışmada "Dol Mahal'ında yapılan araştırmaya göre şâirin 1252 hicrî-i şemsî yani 1873 miladî yılında 67 yaşında vefat ettiği" ileri sürülmüştür (Heyet, 1369, s. 343). Buna göre onun doğum yılı 1806 yılı olmalıdır. Ali Kafkasyalı da bahsi geçen kaynaklardan hareketle Dollu Mustafa'nın 1806 yılında doğduğunu ve 1873 yılında vefat ettiğini aktarmıştır (Kafkasyalı, 2009, 118). Âşık Mustafa'nın şiirlerinden anlaşıldığı üzere babasının adı Resul'dür. Eşinin adı Ahter, kızlarının adı Suna ve Gülzâr; oğlunun adı ise Muhammed'dir (Haqiri - Şafei, 1380, 11). Babasının adının Resul olması, kendi adının Mustafa ve oğlunun ise Muhammed olması ailenin Hz. Peygamber'e olan muhabbeti ve bağlılığını gösterir. Zaten şiirlerinde de Hz. Peygamber'i sıklıkla anmış hatta Miraç ile ilgili müstakil bir koşma yazmıştır (Haqiri - Şafei, 1380, 32). Dol'da yapılan derlemelere göre Âşık Mustafa'nın kısa boylu ve sarışın olduğu aktarılmıştır. Mustafa'nın ayakkabı yerine din adamlarının tercih ettiği gibi nalın giydiği, intisap ettiği şeyhin Bukan'ın⁹ Kavşâbâd köyünde yaşadığı, kızlarının da saz çaldıkları kaydedilmektedir. Hatta anlatılara göre Urmiyeli Âşık Ferhad, Mustafa'nın kızından saz dersi almıştır. Mustafa'nın sazının diğer âşıklardan farklı olarak iki telli olduğu, ayrıca diğer âşıklar gibi düğünlerde çalmadığı nakledilmektedir. Mustafa hakkındaki rivayetler, onun dervişlere ve diğer âşıklara sıcak bakmadığını, onlardan hoşlanmadığını ve onlara karşı geçimsiz olduğunu aktarmaktadır. Mustafa hakkındaki mahallî rivayetler onun Anadolu'ya ve İstanbul'a geldiğini aktarır. Rivayete göre kendisi gibi âşık olan oğlu Muhammed, ev ehline küsüp Anadolu'ya gelir. Anadolu'daki âşıklarla yaptığı atışmalarda mağlup olur, sazını kaptırır. Muhammed, bu durumu habercilerle babasına bildirir. Mustafa, Anadolu'ya doğru yola çıkar. Hudutta azığı biter ve baygın düşer. Uyanınca kendisine şaşkınlıkla bakan üç derviş görür. Dervişler onu yedirip içirirler. Bu hâdiseden sonra Mustafa başka biri olur ve âşıklık istidadı inanılmaz derecede artar. Mustafa'ya göre bunlar sıradan dervişler değildirler. Bu hâdiseden sonra Mustafa'da bazı manevî değişimler olur ve artık diğer âşıkları ve dervişleri hor görmemeye başlar. Oğlu için Erzurum'a gider ancak onu bulamayınca İstanbul'a yönelir. İstanbul'daki âşıklarla atışır, hepsini yener ancak sazlarını almaz. Sadece oğlu Muhammed'in sazını geri alır ve birlikte Urmiye'ye dönerler. Mahallî rivayetlere göre Mustafa Tiflis ve Demirkapı'ya da gitmiştir (Haqiri - Şafei, 1380). Bütün bu rivayetler, onun diğer âşıklar gibi gezgin bir âşık olduğunu gösterir.

2. Âşık Mustafa'nın Edebî Kişiliği ve Şiirleri

2.1. Dollu Mustafa'nın mahlası

Dollu Mustafa, şiirlerinin çoğunda mahlas olarak "Mustafa"yı kullanmıştır. Bazı şiirlerde ise "Dollu Mustafa", "Dol Mahallı Mustafa" demiştir. Ayrıca kendisinden "Resûlün yetimi", "Resûlün kem yetimi" ve "Resûloğlu" diye bahsetmiş ve hatta bazen tevriyeli olarak kendi veya babasının adı üzerinden Hz. Peygamber'e göndermeler yapmıştır. Dudak-değmez bir

⁸ Tebrizli Hekim ve Türkolog Dr. Cevad Heyet de çalışmasında bu kaynaktaki bilgileri Türkçeye tercüme etmekle yetinmiştir. Bk. (Heyet, 1369, 343).

⁹ Batı Azerbaycan'ın güneyinde bulunan bir şehirdir.

şiiirinde ise “m” harfini kullanmamak için “Resûl’ün yesîri” yani Resul’ün yetimi mahlasını kullanmıştır.

2.2. Dollu Mustafa bâdeli âşık mıdır?

Sakaoğlu’na göre âşık dört kriter sağlamalıdır: 1. İrticalen şiir söyleme kabiliyeti, 2. Saz çalmak, 3. Atışma yapmak, 4. Bâde içmeyi iddia etmek (Sakaoğlu, 1986, 250). Mustafa’nın şiirlerinden ve hakkındaki rivayetlerden ilk üç kriteri sağladığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun âşıklığa nasıl başladığı net olarak bilinmemektedir. Yukarıdaki rivayet de dikkate alınırsa Âşık Mustafa “bâdeli âşık” değildir.¹⁰ Hatta yine yukarıda aktarıldığı gibi Mustafa diğer âşıklara ve dervişlere pek iyi davranmamıştır. Makalenin devamında aktarılan bir rivayete göre Mustafa, rüya vesilesi ile bir hakikat arayışı için yola çıktığını iddia etmiştir. Ne var ki hâlis niyete sahip olmadığı için erenler halkasına girememiştir. Esasında bu rivayet onun samimi bir Müslüman ve hakikate erişenlerden olduğunu şifreli bir dille insanlara aktardığının nişanesidir. Bununla birlikte Mustafa’nın şiirlerinin birinde “Şâh elinden bâde” içtiği dikkate alındığında, onun da bâdeli âşıklar arasında yer aldığını iddia etmek mümkündür:

Deli gönül şâh elinden bâde içdi, oldu mest

Bir saat yâri görmesem gönlüm olar pür-şikest

(Haqiri - Şafei, 1380, 97)

2.3. Dollu Mustafa’nın şiirleri ve edebî kişiliği

Dollu Mustafa’nın edebî kişiliği hakkında bilgi edinmek için günümüze ulaşan şiirlerine bakmak gerekir. Ne var ki Mustafa’nın şiirlerini incelemeyen önce hakkında söylenen bir rivayeti değerlendirmekte fayda vardır. *Büzürgân ve Sühan-serâyân-ı Âzerbâyecân-ı Garbî*’de Dollu Mustafa’nın âşıklığı hakkında kendi ağzından ilginç bir rivayet nakledilir:

“Bir kayısı bahçesinde yorgun argın uyuya kaldığım bir gün, rüyamda bahçenin bir köşesinde iki ermişin kuvvetli atlar üzerinde bana doğru geldiklerini gördüm. Kalkıp arz-ı hürmet ettim. Onlara ikramlar hazırladım. Bu sırada onlardan biri “Gün hakikati arama günüdür, gaflet ve uyku günü değil. Kalk, Eçmiyazın şehrine doğru git ki orada hakikati bulasın.” dedi. Tedirgin bir vaziyette uyandığımda o ermişleri görmedim. Tekrar uyuya kaldım ancak yine aynı atlılar yanıma geldiler ve ayağa kalkıp hakikati aramak için onların bahsettiği şehre gitmek üzere yola koyulmam için bu sefer daha sert bir şekilde beni uyardılar. Ertesi gün her şeyimi sattım ve onların söylediği şehre doğru yola çıktım. Şehri buldum ancak niyetim hâlis olmadığı için beni hakikati arayanlar halkasına dâhil etmediler. İşte o gün bugündür aşkım ve sazımdan gayrı nesne düşünmedim.” (Ramiyan vd., 186).

Bu rivayette dikkate değer bazı hususlar vardır. Bunlardan ilki İran’da Dollu Mustafa ile ilgili yapılan Arap harfli yayınlarda (اوجمياذن، آچميازين،) gibi farklı imlalarla yazılan (Ayrımı, 1388, 11; Ramiyan vd., 186; Haqiri - Şafei, 1380, 9) Kafkasyalı’nın ise “Açmeyazen” şeklinde aktardığı (Kafkasyalı, 2009, 119) kelime ile ilgilidir. Rivayette bahsi geçen şehir muhtemelen Eçmiyazın veya Eçmiyadzın adlarıyla bilinen şehirdir. Mustafa

¹⁰ Halk ozanlarının âşıklığa başlaması ve bade içme hâdiseleri ile ilgili bk. (Kaya, 2003).

hakkında yapılan yayınların hiçbirinde bu şehir ile ilgili açıklama yazılmadığı gibi yayımlanan şiirlerinde de şehrin adını doğrulamak için bilgi yoktur. Eçmiyazin, eski Hristiyanlık mabetleri olan ve günümüzde Ermenistan sınırlarında Erivan’ın yakınlarında bulunan bir şehirdir. Müslüman Mustafa’nın rüyada bir Ermeni şehrine yönlendirilmesi, İslamî gelenekte en kapsamlı şekilde Feridüddîn-i Attar’ın (ö. 618/1221) *Mantıkkutayr* adlı eserinde detaylıca işlenen ve birçok divan ve halk şâiri tarafından iktibas edilen Şeyh-i San’ân hikâyesini andırır.¹¹ Öte yandan Âşık Mustafa’nın hâlis niyete sahip olmaması, yani riyakârlık sebebiyle hakikati arayan erlerin halkasına dâhil olamaması da yine birçok tasavvufî eserde dikkat çeken diğer husustur.

Âşık Mustafa bir şiirinde Urmiye’den yola çıktıktan sonra ismini belirtmediği bir diyarda inci ararken maden bulduğunu, muradına erdiğini, gaflet uykusundan uyandığını ve bir damla iken denize ulaştığını, yani mürşîdi ile tanıştığını tasvir eder. Bu şiir, Mustafa’daki manevî değişimi anlatır:

Urmi diyarından men düştüm yola
Geze geze bu mekâna yetiştim
Feyz aldım üstattan aldım payımı
Göher ahtarırdım, kâna yetiştim

Uyandım gafletten vardım irfâna
Aldım matlabımı oldum mestâna
Sıdk ile sığındım Kâdir Sübhân’a
Hüthüt oldum Süleymân’a yetiştim

Sadef oldum deryâları dolandım
Eyyûb kimi her bir derde dayandım
Mûsâ kimi Tur Dağı’na inandım
Edeb aldım yol erkâna yetiştim

Hakikatten bir yol düştü elime
Marifetten su bağladı gölüme
Mustafa’yam yalan gelmez dilime
Katre idim bir Ummân’a yetiştim
(Haqiri - Şafei, 1380, 68)

Dollu Mustafa, gezgin bir âşıktır. Aşağıdaki şiirinden de anlaşıldığı üzere Anadolu’ya da gelmiştir:

¹¹ Şeyh-i San’ân hikâyesi ile ilgili bk. (Babür, 2013).

Dollu Mustafa'yam gezdim her yanı
 İstanbul, İzmir'i, Haleb'i, Van'ı
 Koymuşam üstüme âşık ünvânı
 Hiç kim benim teki bî-karâr olmaz
 (Haqiri - Şafei, 1380, 107)

Âşık Mustafa, doğup büyüdüğü ve gezdikten sonra da dönüp vefat ettiği Şeytanava köyüne ve Dol Dize'sine olan sevgisini defalarca dile getirmiştir. Bir şiirinde onu bulmak isteyenlerin Dol'a gelmeleri gerektiğini hatırlatır:

Hani bu dünyada gönül yapanlar
 Gönül yapıp Hak'tan payın alanlar
 Resûl'ün Yetimi'n gezip tapanlar
 Gelin Şeytanava Dol kalesine
 (Haqiri - Şafei, 1380, 64)
 Mustafa'nın gözünde Dol, küçük bir İstanbul'dur:
 Ay ağalar! Gelin tarîf eyleyim
 Aran yollar gider Dol Dizesi'ne
 İstesen süresen seyir safânı
 Gel eyle bir güzer Dol Dizesi'ne

Güzelleri kızıl gülün tahrıdır
 Akıl deryasıdır, kemâl bahrıdır
 Kçük İstanbul'dur, Musul şehridir
 Yük bağlar tâcirler Dol Dizesi'ne

Çağırırım Resûl'ü Şâh-ı Haydar'ı
 Öldüren Merhab'ı alan Hayber'i
 Merağa, Kum, Kâşân, Tebriz'den beri
 Onlar da göz diker Dol Dizesi'ne
 (Haqiri - Şafei, 1380, 69)

Dollu Mustafa'nın şiirlerinin sadece bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Haqiri ve Şafei'nin verdiği bilgiye göre (1380: 10) Mustafa -Aslı ve Kerem, Köroğlu gibi- bazı halk destanlarını da kendi sözü ve sazıyla icra etmiştir. Yayımlanmış şiirlerinde ise sadece "Kara Han'ın Toyu" başlıklı bir destan yer almaktadır (Haqiri - Şafei, 1380, 28). Âşık Mustafa'nın şiirlerinde birçok husus dikkat çekmektedir. En önemlisi ise onun arı ve temiz bir dille şiir söylemesidir. Mustafa'nın şiirlerinde Arapça ve Farsça kelime ve terkipler azdır. Bununla birlikte kafiye seçiminde çoğunlukla Türkçe kelime ve eklerin

tercih edildiği görülmektedir. Mustafa'nın dili; Ahmet Yesevî'nin dili, yani turna¹² dilidir:

Dövr edin dövr edin kalkın havaya
Burdan uçun! Düşün Dol'a turnalar!
Kohuma kardaşa o nazlı yara
Bu dilimle selam verin turnalar!
(Ayrımı, 1388, 59)¹³

Dollu Mustafa'nın şiirlerinde mahallî unsurlar çoktur ve Dol'a yakın birçok köyün adını görmek mümkündür. Bunlardan bazıları şöyledir: Türkman, Baranduz, Balistan, Cülber, Samırtı ve Kergen. Ayrıca Kuluncu¹⁴, Kehriz, Kavsabad ve Göytepe gibi diğer köylerin de adı onun şiirlerinde anılır. Mustafa, şiirlerinin birini "Kürt kızı"na yazarken bir başkasını "Türkman güzeli"ne ve bir diğerini de "Tatar gelin"e yazmıştır.¹⁵

Kıyasü'l-enbiya veya peygamberler hikâyeleri, Dollu Mustafa'nın şiirlerinde dikkat çeken en belirgin hususlardan biridir. İslam peygamberi Hz. Muhammed başta olmak üzere Âdem, Habil, Kabil, Nuh, Süleyman, İbrahim, İsmail, Lut, Yakup, Yusuf, Musa, İsa gibi peygamberleri de şiirlerinde anmıştır. Âşık Mustafa, peygamber hikâyelerindeki Nemrud, Şeddad, Dahhâk ve Firavun gibi şahsiyetleri şiirlerinde kullanmıştır. Ayrıca 12 imam, âl-i abâ, ehl-i beyt ve Kerbela şehitleri onun şiirlerinde hürmetle anılmıştır. Mustafa diğer dinlere de saygılıdır:

Bu dünyanın malı haznedir hazne
Yahşılık eleyen kalar özüne
Kulak verin Mustafa'nın sözüne
İncil, Tevrat, Kur'ân'dadır temâşâ
(Haqiri - Şafei, 1380, 110)

Âşık Mustafa, dünyanın vefasızlığını anlatırken Fuzûlî'nin Hz. Yusuf'tan daha güzel olduğunu dile getirmiş ve Köroğlu'yu kahramanlığı ile anmıştır:

Fânî dünya! Sene bel bağlamaram
Âdem ile o Havvâ'nı neyledin?
Bâd ilen gezerdi deryâ üzünde
Taht üstünde Süleymân'ı neyledin?

¹² Türk kültüründe turna ile ilgili bk. (Temizkan, 2014).

¹³ Bu şiir Haqiri ve Şafei neşrinde (1380: 73) şöyledir:

Birce lahza gök yüzünde dayanın
Yazım arzam tamam ola turnalar
Götürün nâmemi sonradan uçun
Salamat gidesiz yola turnalar

¹⁴ Kuluncu veya eski adıyla Kılınçlı, Dede Kâtib'in köyüdür.

¹⁵ Şiirler için sırasıyla bk. (Haqiri - Şafei, 1380, 71, 74, 20).

Yeri dünya! Sende görmedim ezel
 Pozuldu gülşenler döküldü gazel
 Cemâlli Zülüha Yûsuf tek güzel
 Fuzûlî tek gazel-hânı neyledin?

Göz açanda senden olmadım men şâd
 Âlemi halk eden Rabb-i kâinât
 Muhammed tek nebî, Ali tek şirzâd
 Köroğlu tek kahramânı neyledin?

Anadan olandan çekirem zillet
 Artıptır melâlim çok olup mihnet
 Eşidip bilenler siz verin rahmet
 Dol Mahallı Mustafâ’nı neyledin?
 (Haqiri - Şafei, 1380, 35)

Mustafa’nın şiirlerinde dikkat çeken başka bir yön onun mizahî anlatımıdır. Mesela bir şiirinde Mustafa karısından şikâyet eder:¹⁶

Yığışın derdime edin çaranı
 Rahmiz gözlerimin yaşına gelsin!
 Gör kim ile men olmuşam kol-boyun
 Meni kınayanın başına gelsin!

Ne düşünür ne kandırır ne kanır!¹⁷
 Bir ateştir hem yandırır hem yanır!
 Alçaktan ucalıp zatını danır!¹⁸
 Bir zatı kırığın daşına gelsin!

Arvad demek olmaz, uyudur uyu!¹⁹
 Men özüm özüme kazmışam kuyu
 Ağzının burnunun gözünün suyu
 Aksın çenesinden döşüne gelsin!

¹⁶ Eşten şikâyet konusunda Şehriyar’ın da “Yar günümü göy eskiye tuttu ki dur meni boşa!” mısraı ile başlayan “Belalı Baş” isimli mizahî bir şiiri vardır. Bk. (Gedikli, 1997, 319).

¹⁷ Kandırmak: ikna etmek; kanmak: ikna olmak.

¹⁸ Danmak: inkâr etmek.

¹⁹ Urmiye ağzında “uyu” kelimesi “gul yabani” ve “çirkin” anlamındadır.

Bilmem nedir Mustafa'ya "bes!" sözü

Kör olsun gözleri gülmesin yüzü!

Ata, ana, nene, babası, özü

Lanet bu tayfanın beşine gelsin!

(Haqiri - Şafei, 1380, 59)

Âşık Mustafa için "âşıklık işi" kutsaldır. Onun gözünde "âşıklığın dördtür yolu:" tarikat, marifet, şeriat ve hakiki var olandan haberdar olmak (Haqiri - Şafei, 1380, 19). Ayrıca bir şiirinde "âşıklık işine yürüyen, erkâna yetişmelidir" diyerek sadece söz söylemekle âşık olunamayacağını vurgular. Mustafa, aynı şiirde acemi âşıklara "kan içirdiğini" söyleyerek cesur ve meydan okumaya açık bir âşık olduğunu ifade eder (Haqiri - Şafei, 1380, 30). Dollu Mustafa için sazı, baldan daha tatlıdır. Saz onun için baba mirasıdır ve dünya var oldukça sazının bu dünyada kalmasını diler (Haqiri - Şafei, 1380, 55). Mustafa, sazını sadece sevgilinin güzelliğini görünce elinden düşürür:

Gönül dönmez senin kimi güzelden

Seni göre âşık, saz düşer elden!

(Haqiri - Şafei, 1380, 41)

2.4. Diğer âşıkların gözünden Dollu Mustafa

Dede Kâtip olarak tanınan Urmiyeli âşık Hac Abdurrahman Tayyar²⁰ (ö. 2009), Dol Mahalli ile ilgili bir şiir yazmıştır ve âşık Dollu Mustafa'yı yâd etmiştir:

Bir gün yolum düştü Dol Bulağı'na

Bir cânâ uğradım bele cân olmaz

Kehlik tek konubdur cân ovlağına

Hûblar sultânıdır bele hân olmaz

Elvân geyinibdir başında şâldı

Yanaki bakanda cânımı aldı

Zebânı hâm şeker dudağı baldı

Hiç petekte bele şehd-i şân olmaz

Zaman Züleyhâ'sı hoş-cemâllıdır

Karanfil çiçeği siyâh-hâllıdır

Merhum Mustafa'yla bir mahallıdır

Solmaz çiçekleri gül hazân olmaz

²⁰ Dede Kâtip hakkında detaylı bilgi için bk. (Kafkasyalı, 2013; Salmani, 2018).

Dede Kâtîp Dol Mahal’ın dolandı

Seni gördüm könlüm evi bulandı

Eşgin piyalesi doldu calandı

Bir kâse su versen könül kan olmaz

(Tayyar, 1382, 181)

2. Dollu Mustafa’nın Şiirlerinin Neşri

Âşık Mustafa’nın şiirleri ilki Tebriz’de, ikincisi ise Urmiye’de olmak üzere iki defa ve farklı araştırmacılar ve yayıncılar tarafından neşredilmiştir. İlk yayın, Haqiri ve Şafei (1380) tarafından yapılmıştır. Bu yayında Behram Esedi’nin yedi sayfalık önsözünden sonra geraylılar (10), destanlar (1), koşmalar (41), divaniler (23) ve nâtamam şiirler (7) olmak üzere toplamda beş bölüm vardır. Buna göre bu yayındaki şiir sayısı -yarım kalan şiirler dâhil- toplamda 82’dir. Kitabın sonunda “Mustafa Hakkında Bir Rivayet” başlıklı 7 sayfalık manzum-mensur bir rivayet aktarılmıştır. Bu eser, özellikle Âşık Kanber Haqiri’nin Dol’dan yaptığı derlemeler üzerine hazırlanmıştır ve Mustafa hakkında yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Âşık Mustafa ile ilgili diğer yayın Ayrimi (1388) tarafından yapılmıştır. Bu kitapta 39 sayfalık bir giriş vardır ve Ayrimi, bu bölümde Dollu Mustafa’nın hayatı ve [edebi] yaratıcılığı hakkında bilgiler vermiştir. Söz konusu kitapta şiirler formlarına göre sıralanmamıştır. Kitapta toplam 69 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin bazıları sehven tekrar edilmiştir.²¹ İki neşirde yer alan şiirlerin çoğu ortak olsa da şiirlerin içeriğinde farklılıklar dikkat çekmektedir.

3. Mustafa’nın Cesednâmeleri

Yukarıda da belirtildiği üzere Âşık Mustafa’nın şiirlerinin iki farklı neşri vardır. Bu yayınlar arasında birbirinden tamamen farklı iki cesednâme yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Âşık Mustafa’ya atfedilen cesednâmeler incelenmiş ve şiirlerin metni sunulmuştur. Haqiri ve Şâfeî’nin yayınındaki cesednâme 12 bentten oluşmaktadır ve 8’li hece vezniyle yazılmıştır. Ayrimi’nin yayınında ise 40 bentlik bir cesednâme vardır ki 11’li hece vezniyle yazılmıştır.

3.1. İçerik

3.1.1. Haqiri ve Şafei neşri

Bu yayındaki cesednâme, 8’li hece vezniyle ve koşma biçiminde söylenmiş toplam 12 bentten oluşmaktadır. Buradaki cesednâme Ayrimi neşrinde olduğu gibi yaşnâmelerin birinci grubunda yer alır. Burada Dollu Mustafa’nın biyografisi ve özel hayatı anlatılmaz. Cesednâme insanın anne rahmine düştüğü andan itibaren başlar. Ne var ki buradaki insanın ömrü altmış geçince biter. Bu cesednâmede insanoğlu yedi günlükken adı konur, birdenbire on beş yaşına (buluğ çağına) geçer ve âşık olur. Bu yönüyle bu cesednâme Ayrimi neşrindeki ile aynıdır.²² Ayrimi neşri ve birçok yaşnâmede

²¹ Örneğin s. 74 ve s. 87; s. 104 ve s. 131; s. 80 ve s. 122’de kayıtlı şiirler aynıdır.

²² Kaya’nın neşrettiği yaşnâmeler arasında XVII. asır şâiri Kurbânî 11 ve 12 yaşında âşık olur ve 15 yaşında (yani buluğ çağında) “Allah’a iman getirir” (Kaya, 2004, 238). XIX. asır şâiri Kerim ise “şaştım güzel görünce” der (Kaya, 2004, 221).

olduğu gibi bu versiyondaki dönüşüm ve manevî kemâle erme yaşı kırktır. Cesednâmede insanoğlunun yaşayış serüveni ilk sekiz bentte açıklanır ve son dört bent ölüm sonrasının tahayyüllerini anlatır. Bu cesednâmede ölüm merasimi ile ilgili ritüellere detaylı yer verilmemiştir. Yaşlar dizinine göre²³ *Cesednâme*’deki hâdiseler aşağıdaki gibi toplanabilir:

Tablo 2: Haqiri ve Şafei neşrine göre *Cesednâme*’deki hâdiseler

Yaş	Hâdiseler
0	Ana batnına (rahmine) geliş ve bir müddet orada kalış
3-9 ay	9 ay anne karnından sonra dünyaya geliş
1 yaş	Dünyaya geldikten sonra yedinci gün ad koymak, kırk güne dek ağlayış
5-15 yaş	Hızlıca 15 yaşa geçiş, güzeli fark etmek (âşık olmak)
20 Yaş	Gençlik, kendi yolunu aramak
30 Yaş	Yiğitlik ve pehlivanlık
40 Yaş	Olgunluğa ermek, gıybetten kaçınmak, Hakk’a kulluk etmek.
50 Yaş	Değişim ve dönüşüm, dertlerin artışı, yaşlılık emarelerinin aile tarafından fark edilmesi ve dışlanmak.
60 Yaş	Yolun sonu: Yaşlılık, hastalık, ölüm.

Kaynak: Makale yazarı tarafından oluşturulmuştur.

3.1.2. Ayrımı neşri

Ayrımı neşrinde yer alan cesednâmede insanoğluna 100 yıllık bir ömür biçilmiştir. Çelebioğlu ve Kaya’nın konu olarak tasniflerine göre bu cesednâme, birinci kategori yani bütün insanları konu edinen yaşnâmeler arasında yer almalıdır. Mustafa’nın cesednâmesi, âşığın ömrünü kendi dilinden anlatsa da onun özel hayatı ve biyografisi ile ilgili bilgi içermemesi, cesednâmenin üçüncü kategoride yer almamasına sebep olmaktadır. Âşık Mustafa, bu yaşnâmede esasında kendisi gibi Müslümanların yaş destanını dile getirmiştir. Yaşnâmenin metninde yer yer vezin ve kafiye uyumsuzlukları vardır.

Söz konusu cesednâmenin 40 bentten oluşması, eserin özgün bir yaşnâme olması açısından dikkat çeker. Kaya’nın (2004) neşrettiği yaşnâmeler arasında 40 bentten oluşan hiçbir yaşnâme bulunmamaktadır. Cesednâmede hayat hikâyesi anlatılan insan erkektir ve eserdeki insan tipi özet olarak şöyle bir serüven yaşayacaktır: Babasının belinden anne rahmine girer, dünyaya gelir, allar giyer, ayağa kalkmaya çalışır, sevilir, âşık olur, tövbe eder, sevilmez ve nihayet ölür. Mustafa’nın bu cesednâmesinde esasında hayata dair yaşananlar 32. bentte bitmektedir ve sonraki bentler ölüm ritüelleri ve bazıları günümüzde de devam eden inançları aktarır.²⁴ Örneğin Urmiye köylerinde yaygın bir inanışa göre esasında insanlar ölünce derin bir uykuya dalarlar ve etrafta olup biteni görürler. O yüzdendir ki gasil işleri tamamlanınca onu tekrar evine getirirler ve son defa evde dolaştırırlar. Gömüldükten sonra herkes mezar başında duasını okur ve dağılır. Tam da herkes gittikten sonra mezardaki şahıs ayağa kalkmak ister ve hızlıca kalkınca kafasını lahit taşına vurur. Böylelikle artık kesin ölür ve bir daha mezardan çıkamaz. Bu inanç, Mustafa’nın cesednâmesinde 34. bentte açıkça ifade edilmiştir. Cesednâme,

²³ Yaşlar dizini ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Kaya, 2004).

²⁴ Türklerde ölüm ile ilgili bk. (Roux, 1999; Tryjarski, 2012)

kabir gecesinde meleklerin sorgusuyla devam eder. Sonra insan toprak olur. İsrâfil’in sûra üflemesiyle uyanır, sırat köprüsünden geçerken düşer ve yetmiş bin yıl asılı kalır. Sonrasında divan kurulur, cennet ve cehennem ehli belli olur. Mustafa (ve Müslümanlar) cennete gider ve orada kendisine bir deste gül verilir. Mustafa’nın cesednâmesinde olması beklenen ancak bulunmayan kısım şefâat meselesidir. Normalde eserin sonuna doğru bir şefâat talebinin dile getirilmesi beklenirken Mustafa sadece 33. bentte (ve öldükten hemen sonra) “Şâhlar Şâhı, özün kömek ol mene!” diyerek Hz. Peygamber’den yardım ister. Yaşlar dizinine göre Mustafa’nın yaşadığı başlıca hâdiseler aşağıdaki tabloda toplanabilir:

Tablo 3: Ayrımı neşrine göre *Cesednâme*’deki hâdiseler

Yaş	Hâdiseler
0	Baba belinden ana batnına geliş
30-40 gün	İnsan suretine bürünmek
9 aylık	Dünyaya geliş
1	Ayağa kalkmaya çalışmak
2	Emeklemek, aile tarafından kem göze karşı korunmak
3	Geçiş, çiçek ve kızamık hastalıkları
4	Tatlılık
5	Fark edilmek
6	(Güzelliği ve sağlığı için) Adaklar adanması
7	Akraba ve yabancıyı ayırt etmemek
8	Haşarılık, kavga, yaramazlık
9	Meslek öğrenmek
10	İnsanlar arasında yerini bulmak
11	Sevda: cinsel kimliği keşfetmek
12	Geçiş yaşı
13	Dostluk arayışı
14	Kaba kuvveti keşfetmek, yiğitlik
15	Aşk, komşu kızını istemek
16	Kız istemeye büyüklerini göndermek
17	Evlilik, cinsel deneyim.
18	Baba olmak, helal mal peşinden dolaşmak
19	Geçiş
20	Cefa yaşı
21	Geçim derdi, zorluklara rağmen yabancıya muhtaç olmama
22	Geçiş
23	Güçlülük, gece gündüz çalışmak
24	Geçiş
25	Güçlülük, toplumsal konumun tespiti
26	Toplumda farkediliş
27	Toplumda farkediliş, danışılan konuma gelmek
28	Güzel bir bahçe gibi olmak
29	Pişmiş bir genç
30	Umman denizi
31	Toplumsal saygı
32	Toplumsal görevlerin artışı

33	Zenginlik
34	Zenginlik
35	Toplum tarafından saygı
36	Bir dişini kaybetmesi: kırılma
37	Şaşkınlık ve hayret
38	Oğlu tarafından kale alınmamak
39	Ak saç belirtisi, yaşlılık
40	Helal haramı derinlemesine anlamak; tövbe, dünyanın faniliğini farketmek, seyr ü sülûk değişimi
41	Geçiş
42	Dünya malına sırt çevirmek
43	Namaza ve oruca başlamak
44	Kötü alışkanlıkları terketmek
45	Namaza ağırlık
46	Geçiş
47	Adaklar, mal varlığını dağıtmak
48	Ölüm korkusu
49	Hayati bir tehlike atlatmak
50	Dünya malının abesliğini görmek, oğul ile anlaşmazlık
51	Mal varlığından usanmak
52	Eller kötü davranmak
53	Ölümü unutmamak
54	Kendi haline ağlamak
55	Oğul ile çatışma, minnet altında ezilme
56	Hakk’a tevekkül
57	İhsanlarda bulunmak, aile bezginliği
58	Gözündeki ferin azalması
59	Bunaklık başlangıcı, unutkanlık, aile bezginliği
60	Kazandığı mal varlığından kâm alamamak, kulaklarının duymaması
70	Güçsüzlük
80	Aile ve toplum tarafından dikkate alınmamak, değersizleşmek
90	Ölmediği için azarlanmak
100	Ölüm

Kaynak: Makale yazarı tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Metinler

3.2.1. Hakiri ve Şâfiî neşri (1380, 25-26):

1

Şükür olsun ol Hudâ’ya

Biz geldik batn-ı anaya

Bir niçe gün orda kaldık

Beled olduk biz o câya²⁵

²⁵ O Tanrı’ya şükürler olsun, biz anne karnına geldik. Birkaç gün orada kalıp orayı tanıdık.

2

Ayım üç ayımdan geçdi
Dokuz ayıma yetişdi
Menim anam henge düşdü
Meni getirdi dünyaya²⁶

3

Yeddide koydular adım
Âdem ata, Pir üstâdım
Kırk güne dek men ağladım
Mihribân oldum laylâya²⁷

4

Menim sinnim beşden geçdi
O dem on beşe yetişdi
Gözüm bir gözele düşdü
Ohşattım melek-sîmâya²⁸

5

Yirmide bir cavan oldum
Öz yoluma revân oldum
Otuzda pehlivan oldum
Döndüm alınmaz kaleye²⁹

6

Kırk sinnimde yol eyledim
Gıybet dilin lâl eyledim
Özüm Hakk’a kul eyledim
Ohşadım abd-i Hudâ’ya³⁰

7

Ellide dolandı hâlüm
Artık oldu kalmakalım

²⁶ Üç aydan geçip dokuzuncu ayıma gelince annem zorlandı, beni bu dünyaya getirdi.

²⁷ Yedinci günümde adımlı koydular. Hz. Âdem atam, Hz. Pir ise üstâdım idi. Ben kırk güne kadar ağladım, ninnilerle huzur buldum.

²⁸ Yaşım beşi geçti, birdenbire on beş yaşıma geldim. Gözüm bir gözele düştü, onu melek yüzlü güzellere benzettim.

²⁹ Yirmi yaşımda delikanlı bir genç olup kendi yoluma gitmeye başladım. Otuzumda ise yiğit olup alınmaz bir kaleye dönüştüm.

³⁰ Kırk yaşımda yolumu fark ettim, gıybet eden dilimi susturdum, kendimi Hakk’a kul ettim, Tanrı’nın kuluna benzedim.

Özümden olan ayâlim

Üz turşattı men kocaya³¹

8

Day sinnim altmışdan geçdi

Hicrân şerbetini içdi

Bir neçe gün hasta düştü

Üzüm dönderdim kibleye³²

9

Anam-bacım ağladılar

Meni suya bağladılar

Ürekleri dağladılar

Men köçürem o ukbâya³³

10

Mallalar kesdiler yanım

Azrâil alanda canım

Çatmadı sene amanım

Kurân’da yazılan âye(t)³⁴

11

Cism özün toprağa saldı

Kabristanda yerin aldı

Enkir Münkir mene geldi

Ağamdi geldi harâya³⁵

12

Anam bacım ağlamayın

Ürekleri dağlamayın

³¹ Elli yaşında hâlim değişti, derdim tasam arttı. Benden olan ailem ve eşim dostum ihtiyarım diye bana kaşlarını çattı.

³² Artık yaşıma altmışı geçti, ayrılık şerbetini içti. (Vücudum) birkaç gün hasta düştü, yüzümü kibleye döndürdüm.

³³ Annem ve bacım ağladılar, beni yıkadılar. Onların feryadı yürekleri dağladı. Artık ben ukbâya göçüyorum.

³⁴ Azrâil canımı aldığı vakit mollalar başıma dikildi. Sesimi sana duyuramadım, Kur’an’da yazılan âyette olduğu gibi.

³⁵ Bedenim kendini toprağa bıraktı ve kabristanda yerini aldı. Nekir ve Münker bana gelince ağam feryadına çattı.

Dünyaya bel bağlamayın
Rahmet verin Mustafâ’ya³⁶

3.2.2. Ayrımı neşri (1388, 108-117):

1

Ata belinden geldim ana batnına
Giydirdiler kırmızı don al mene
Otuz günden kırk gününe varanda
Canım başım tamam oldu kol mene³⁷

2

Vademi koydular bir dokkuz aya
Yerim sıhna oldu zahmet verdim anaya
Vadem kurtulan gün geldim dünyaya
Bakdım değdi bu dünyada yel mene³⁸

3

Göbeğimi kesip duzu basdılar
Ahtardılar mene bir ad tapdılar
Götürdüler elden ele gapdılar
Bu götürüp o da deyir “Ver mene!”³⁹

4

Bir yaşında men de kalhdım ayağa
Dizim titrir ma’tal oldum dayağa
Anam meni götdü koydu kundağa
Düzeltiler onlar ayrı yer mene⁴⁰

5

Bir yaşından iki yaşa büründüm
İmekleyip kap-bacaya süründüm

³⁶ Annem! Bacım! Ağlamayın! Yürekleri dağlamayın! Dünyaya bel bağlamayın! Mustafâ’ya rahmet okuyun!

³⁷ Ata belinden anne karnına (rahmine) geldim. Bana kırmızı elbise giydirdiler. Otuz gününden kırk gününe vardığım zaman; canım, başım ve kolum tamamlandı (ve insan oldum).

³⁸ Bana dokuz aylık bir süre verdiler. Yerim çok dardı, anneme zahmet verdim. Sürem dolduğu gün bu dünyaya geldim ve bana yel değdi.

³⁹ Göbek bağımı kesip tuz bastılar. Arayıp bana bir ad buldular. Beni hep el üstünde tuttular. Biri beni kucağına aldığı anda öbürü “Bana ver!” dedi.

⁴⁰ Ben bir yaşında ayağa kalktım. O sırada dizim titredi, dayanacak bir şey aradım. Annem beni götürüp kundağa koydu. Onlar (ailem) bana ayrı bir yer yaptı.

Koymadılar bed-nazara görünüm
Mukayyed oldular onlar bir mene⁴¹

6

İki yaşdan üç yaşına yetişdim
Alışdı cesedim otlara düşdüm
Çiçek ilen kızılcaya beleşdim
Atam anam kıldı âh u zar mene⁴²

7

Dördümde kurtuldum şekeristana
Beşimde dediler bak bir cevana
Altı yaşda tesadduka kurbanı
Verdiler nezr niyaz ne ki var mene⁴³

8

Yeddide bakmadım aşnaya yâda
Seggizde oldum men bir şer hata
Kohum konşu geldi elimden dâda
Her gün oldu döyüş kal-ma-kal mene⁴⁴

9

Dokkuzumda men de gitdim işime
Onumda karışdım yâra yoldaşa
On birinde sevda geldi başıma
Bakdım oldu hırda meme nar mene⁴⁵

10

On ikiden yetirdim on üç yaşa
Çok istekli oldum yâr u yoldaşa

⁴¹ Bir yaşımdan iki yaşına geçtim. Emekleyip kapıya bacaya süründüm. Kem göze görünmeme izin vermediler. Onlar (ailem) bana mukayyet oldu.

⁴² İki yaşımdan üç yaşına yetiştim. Vücudum yanmaya başladı, ateşlere düştüm. Çiçek ve kızılca hastalıklarına yakalandım. Atam ve anam benim için inledi.

⁴³ Dört yaşımda bal küpü oldum. Beşimde “Hele delikanlıya bak!” dediler. Altı yaşımda ellerinde ne varsa benim için adak adadılar.

⁴⁴ Yedi yaşımda dost veya yabancı kimseye bakmadım. Sekiz yaşımda çok yaramaz bir çocuk oldum, akrabalar ve komşuları canlarından bezdirdim. Her günüm dövüş ve tartışmayla geçti.

⁴⁵ Dokuz yaşımda uslandım, on yaşımda dosta arkadaşına karıştım. On bir yaşımda başıma sevda geldi, küçük meme gözüme nar göründü.

On dördümde güç sınıadım bir daşa⁴⁶
Dedim “Dede bir tedârük ver⁴⁷ mene”⁴⁸

11

Men yetişdim on beş yaşın özüne
Üreğim alışdı eşgin közüne
Gözlerim sataşdı komşu kızına
Könül meyleledi: “Onu al mene!”⁴⁹

12

On altıda men gönderdim elçini
Onlarla danışdık kesi biçini
On yeddide getirdiler men fakirin köcünü
Verdi zevk ü safâ ne ki var mene⁵⁰

13

Ele ki yetişdim o seggiz yaşa
Oğlan çörek istir kız ağırlı “ana!”
Hudayâ rûzîni yetir sen başa
Kereminden yetir halal mal mene⁵¹

14

On dokkuzdan yirmiye etdim irâda
Yirmisinde canım oldu cefâda
Yirmi birde muhtaç olmadım yâda
Verdi bu eldarlık çok âzâr mene⁵²

15

Yirmi ikiden men de çatdım yirmi üçe
Kim dayanar bu kudrete bu güce?

⁴⁶ Bu dize metinde “On dördümde gücümü sınıadım bir ağır daşa” şeklinde kayıtlıdır ancak görüldüğü gibi hece sayısında hata var.

⁴⁷ Metinde “varın”.

⁴⁸ On iki yaşından on üçe geçtim. Dosta çok hevesli oldum. On dört yaşında yiğitlik yapıp taşı kaldırmaya çalıştım. Babama “Bana bir yolluk yap!” dedim.

⁴⁹ Ben, on beş yaşına geçtim. Yüreğim aşk sözüyle tutuştu. Gözlerim komşu kızına düştü. Gönlüm ona kaydı ve “Onu bana al!” dedi.

⁵⁰ On altı yaşında (kızı istemeye) haberci gönderdim. Onlarla teferruatı konuştuk. On yedi yaşında ben fakirin sevdiğini getirdiler, bana çok zevk u safa verdi.

⁵¹ On sekiz yaşına girdiğimde oğlan ekmek ister, kız “Anne!” diye ağlar oldu. Allah’ım! Rızıkımı sen tamamla. Kereminden bana helal mal gönder.

⁵² On dokuz yaşında yirmi yaşımı görmek istedim. Yirmide ise cefalar çektim. Yirmi birde yabancılara muhtaç olmadım lakin konu komşuyu idare etmek bana çok zarar verdi.

Hiç karar tutmaram gündüz ü gece
Deyirler “yatmırı bahtever!” mene⁵³

16

Yirmi dördten yetirdim yirmi beş sâli
Her gelip gedenler menden ders alı
O zaman saymaram Rüstem’i, Zâl’ı
Hak verip zor, kudret, arka, dal mene⁵⁴

17

Yirmi altıda men de göründüm göze
Yirmi yeddisinde meni çekdiler üze
Gelip maslahata bahırlar söze
Hak verip marifet, çok kemâl mene⁵⁵

18

Yirmi seggizde oldum bir bâğ-ı gülşan
Yirmi dokkuzda oldum bir pişmiş cevan
Otuzumda oldum Deryâ-yı Umman
Bahdım tamam yadlar oldu el mene⁵⁶

19

Otuz birde çokdur benim hürmetim
Otuz ikide çohalıpdır zahmetim
Otuz üçde dahı çokdur dövletim
Çekildi her zaddan bir katar mene⁵⁷

20

Otuz dört yaşında dövletim daşdı
Otuz beşde gözler mene kamaşdı

⁵³ Yirmi iki yaşımdan yirmi üç yaşına geçtim. “Bu güç, bu kudrete kim dayanır?” Gece gündüz yerimde duramadım. Benim için “Herife bak! Hiç uyumak bilmez!” diyorlar.

⁵⁴ Yaşımı yirmi dörtten yirmi beşe geçirdim. Gelen giden benden ders alırdı. O dönem Rüstem’i de Zâl’ı da adam yerine koymazdım! Hak bana güç, kuvvet ve dayanak vermişti...

⁵⁵ Yirmi altı yaşımda (toplumda) görünür oldum. Yirmi yedi yaşımda beni fark ettiler. İnsanlar bana danışıp sözümü dinlemeye başladılar. Hak, bana bilgi ve kemalât verdi.

⁵⁶ Yirmi sekizde bir gül bahçesi, yirmi dokuzda pişmiş ve olgun bir genç, otuzumda ise Umman denizi oldum. Bir baktım, bütün yabancılar bana dost olmuş!

⁵⁷ Otuz birde çok hürmet gördüm. Otuz ikide zahmetim arttı. Otuz üçte malım mülküm arttı. Her şeyden bir hayli elde etmiş oldum.

Otuz altı yaşda bir dişim düştü
 Ağrıdıban verdi çok âzâr mene⁵⁸
 21
 Otuz yedide me’tel kaldım özüme
 Otuz seggizde oğul bahmır sözüme
 Otuz dokkuzumda nişan düştü üzüme
 Oldu kocalıktan bir nişan mene⁵⁹
 22
 Kırk yaşında bildim halal haramı
 Kırk birimde töve etdim yalanı
 İtibarsız gördüm fânî dünyanı
 Bu yol yakın bildim ölüm var mene⁶⁰
 23
 Kırk ikide evdarlıktan el çekdim
 Kırk üçümde oruç namazı tutdum
 Kırk dördümde pis yollardan kayıtdım
 Oldu onlar yaşlı bir medar mene⁶¹
 24
 Kırk beşimde çok kurşandım namaza
 Yakîn ola mene ecir cezâda
 Kırk yeddide nezir ilen niyazı
 Verdim haylek ihsan ola mal mene⁶²
 25
 Kırk seggizde korkdum üreğim esdi
 Kırk dokkuzda ecel canıma kasddı

⁵⁸ Otuz dört yaşında servetim hadden geçti. Otuz beşte (bana karşı) insanların gözleri kamaştı. Otuz altı yaşında bir dişim düştü. Ağrıdı ve bana çok eziyet etti.

⁵⁹ Otuz yedide kendime şaşırp kaldım. Otuz sekizde oğlum artık benim sözümü dinlemez oldu. Otuz dokuzda yüzüme nişan (yaşlılık belirtileri, aklar) düştü. Yaşlılık emareleri göründü.

⁶⁰ Kırk yaşında helal ve haramı ayırt eder oldum. Kırk bir yaşında yalana tövbe ettim. Fani dünyanın itibarsızlığını gördüm. Artık yakinen bu yolun sonunda ölüm olduğunu fark ettim.

⁶¹ Kırk ikide evdarlıktan ve dünya işlerinden vazgeçtim. Kırk üçümde oruç ve namazımı yerine getirdim. Kırk dördümde kirli yollar ve emellerimden döndüm. Onlar bana iyi bir döngü oldu.

⁶² Kırk beş yaşında çokça namaz kıldım. Bu namazlar kuşkusuz bana kıyamet günü ödül olacaktır. Kırk yedi yaşında adaklar adayıp malımın çoğunu ihsan olarak dağıttım.

Ellisinde bahdım dövlət abesdi
Verdim ihsan, oğul vermez mal mene⁶³

26

Elli birde men usandım malımdan
Elli ikide eller yanır dadımdan
Elli üçde ölüm çıkmır yadımdan
Bakdım oldu şirin ağzım tal mene⁶⁴

27

Elli dörtde öz günüme ağladım
Elli beşde oğul deyir “Sevabıma sakladım!”
Elli altıda sıdkı Hakk’a bağladım
Yakin bildim Hak’dan umud var mene⁶⁵

28

Elli yeddide mene kalan ihsandı
Deli gönül abes dövlət kazandı
Oğul arvat gelin menden usandı
Öz külfetim oldu bir zevâl mene⁶⁶

29

Elli seggizde duman tutdu gözümü
Elli dokuzda azdıraram özmü
Oğul arvat gelin danlır üzümü
Deyirler delidir bî-kemâl mene⁶⁷

30

O zaman yetişdim altmış yaşına
Kazandığım dövlət kaldı başına

⁶³ Kırk sekizde korktum, yüreğim titredi. Kırk dokuzda ecel canıma kastetti. Ellide bir baktım, servet abes imiş. Ben malımı ihsan edip dağıttım, oğlum ise bana mal mülk vermedi.

⁶⁴ Elli birimde malımdan ve mülkümünden usandım. Elli ikide feryadımdan eller yanar oldu. Elli üçte ölüm hiç aklımdan çıkmadı. Bir de baktım, ağzımın tadı kaçmış (ve zehir olmuş).

⁶⁵ Elli dörtte kendi halime ağladım. Elli beşte oğlum “Sana sevabına bakıyorum!” dedi. Elli altıda Allah’a sığındım. Hak’tan bana umut olduğundan emin oldum.

⁶⁶ Elli yedi yaşında yaptığım ihsanlar bana kaldı. Deli gönül abes yere servet kazandı. Oğul, eş, gelin ve herkes benden usandı. Kendi külfetim bana zeval verdi.

⁶⁷ Elli sekizde gözümü duman tuttu (gözlerimin feri gitti). Eli dokuzda evin yolunu bulamaz oldum. Oğlum ve eşim beni azarladılar. Benim hakkımda “Delidir, kemâlâtsızdır!” diyorlardı.

Gülmeyin siz bu dünyanın işine
Kar oldu kulağım işitmir mene⁶⁸

31

Yetmişimde me’tel kaldım bir güce
Seksenimde daha gelmedim vece
İşitdim deyirler “Ölmür bu koca!”
Bakdım oldu bu gen dünya dar mene⁶⁹

32

Yüz yaşında mene bir yer saldılar
Götürüben çığınlere aldılar
Bir sahrada mene bir gör kazdılar
Kayırdılar o sahrada ev mene⁷⁰

33

Bırakdım dünyada yar u yoldaşı
O zaman düzdüler üstüme daşı
O demde neylirem eli kardaşı
Şâhlar Şâhı! Özün kömek ol mene⁷¹

34

Mene fatiha verdi el ü âşına
Dağıldı dağılan başlı başına
Durdum başım değdi elhad daşına
Bildim dahı ordan yokdur yol mene⁷²

35

Bir vakt bakdım gordan kapı darıldı
Enkir Münkir yığıldılar geldiler

⁶⁸ Derken altmış yaşına girdim. Kazandığım servet sahipsiz kaldı. Bu dünyanın işine gülmeyin! Kulağım sağır ve duyamaz oldu.

⁶⁹ Yetmişimde güçsüz kaldım, dayanak bekledim. Seksenimde artık kimse bana aldırmadı. Duydum ki “Bu ihtiyar ölmüyor!” demeye başladılar. Bir de baktım geniş dünya bana dar oldu.

⁷⁰ Yüz yaşına gelince bana bir yatak serdiler. Omuzlarına alıp götürdüler. Bir çölde bana bir mezar kazdılar. O çölde bana bir ev yaptılar.

⁷¹ Eşi dostu dünyada bıraktım. Üstüme taşlar dizdiler. Şimdi ben eli veya akrabayı ne yapayım? Ey Şahlar Şâhı! Sen bana yardımcı ol!

⁷² Tanıdık ve yabancı bana Fâtiha okudu. Sonra herkes dağılıp kendi yoluna gitti. Ayağa kalkmaya çalıştım, başım lahit taşına değdi. İşte o vakit artık çıkış yolu olmadığını anladım.

İncitdiler menden su’âl aldılar
Bakdım edip bu dar dünya fiil mene⁷³

36

Kabir dardı dönenmirem o yan bu yana
İlan çayan meni getdi amâna
Yengi başdan döndüm hâk-i yeksâna
Dediler yerindi orda kal mene⁷⁴

37

İsrafil sûr çaldı, gözümü açdım
Kefenim boynumda men yola düşdüm
Geden kimi kıl köprüye yetişdim
Çağırdılar “Oğlan! Yehin gel!” mene⁷⁵

38

Ayağımı koydum men de kesildim
Yetmiş min il kır köprüden asıldım
Gözlerimi açdım ağıma gördüm
Bakdım Şahlar Sâhı dayaktır mene⁷⁶

39

Bir vakt baktım adamlar san verdiler
Mizan terazini orda koydular
Ehl-i şerri cehenneme sürdüler
Behiştde verdiler deste gül mene⁷⁷

40

Anlayana bunlar yahşı söz oldu
Anlamayan cehennemde köz oldu

⁷³ Birdenbire mezar kapısının açıldığını, Nekir ve Münkir’in geldiğini gördüm. Bu iki melek beni incitti, bana sorular sordu. Bu dar dünyanın bana neler yaptığını işte o zaman farkettim.

⁷⁴ Kabir dar idi ve ben o tarafa bu tarafa dönemiyordum. Yılanlar ve çıyanlar karşısında çaresiz kaldım. İlk günkü gibi toprak oldum. Bana “Senin yerin orasıdır, orada kal!” dediler.

⁷⁵ İsrafil surunu üfledi, gözümü açtım. Kefenim boynumda yola düştüm. Gittiğim an kıl köprüye (sırat köprüsüne) vardım. “Oğul! Çabuk ol!” diye beni çağırdılar.

⁷⁶ Ben de ayağımı köprüye koyunca düştüm, yetmiş bin yıl o köprüden asıldım. Gözlerimi açınca ağıma gördüm. Onun bana yardıma geldiğini gördüm.

⁷⁷ Birdenbire insanların sıraya dizildiğini gördüm. Mizan terazisini oraya koydular. Şer ehli olanları cehenneme sürdüler, beni ise cennete gönderip orada bir deste çiçek verdiler.

Dollu Mustafa da ser-efrâz oldu

Eşidenler desin bir rahmet mene⁷⁸

Sonuç ve Öneriler

Âşık edebiyatı, Türk halk edebiyatının özgün eserlerinin verildiği bir sahasıdır. Söz konusu özgün eserlerden biri yaşnâmeLERdir. Azerbaycan Türkleri arasında yaşnâme tabiri ile birlikte vücûdnâme ve cesednâme tabiri de kullanılmıştır. Bu çalışmada şimdiye kadar üzerine kapsamlı çalışma bulunmayan Urmiyeli Âşık Dollu Mustafa’nın hayatı ve edebi kişiliği üzerinde durulmuştur. XIX. asırda yaşadığı bilinen Mustafa’nın günümüze ulaşan şiirleri İran’da derlenmiş ve yayımlanmıştır. Dollu Mustafa’nın şiirlerinin iki farklı neşri bulunmaktadır. Söz konusu neşirlerde yer alan şiirler incelendiğinde, aralarında çok büyük farklılıkların olmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki bu yayınlarda birbirinden tamamen farklı iki cesednâmenin yer alması dikkat çekmektedir. Esasında bu durum normal değildir. Zira âşıklar genellikle birden fazla yaşnâme yazmazlar. Dolayısıyla “Dollu Mustafa’nın şiirleri arasında yer alan iki cesednâmenin hangisi gerçekten ona ait?” sorusunu cevaplamak kolay olmayacaktır. Zaten akademik araştırmalar açısından âşık edebiyatının en zor meselelerinden biri telif meselesidir. Âşıklar başka âşığın şiirini sahiplenip kendi mahlaslarıyla okuyabildikleri gibi bazen de anonim bir şiiri başka ünlü bir âşığa atmış gibi aktarabilirler. Dolayısıyla iki farklı cesednâmenin iki farklı neşirde tek bir şâire atfedilmesi, kuşku uyandırıcı bir durumdur. Bu kuşku, ancak daha detaylı araştırmalarla ve varsa eski dönemlere ait arşiv belgeleri veya el yazmalarının bulunmasıyla giderilebilir. Bununla birlikte Mustafa’nın şiirlerinin tamamı bir araştırma makalesinin hacmini aşacağı için tez veya kitap olarak çalışılabilir, Anadolu’daki aynı dönem âşıklarla mukayese edilebilir.

İran Türkleri’nin oluşturdukları âşıklık geleneği, özellikle 1979 devrimi öncesinde ve Pehlevî döneminde zaman zaman ciddi baskılara maruz kalsa da varlığını sürdürmüştür. Ne var ki son yıllarda dünya genelinde yaşanan toplumsal ve kültürel dönüşümler, alt kültürlerin yok olma hızını arttırmıştır. Bu bağlamda, nüfusu milyonları aşan İran Türkleri’nin edebiyatı ve folklorunun sistematik bir şekilde kayıt altına alınması ve bilimsel yöntemlerle incelenmesi önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aça, Mehmet. “Halk Şiirinde Tür ve Şekil”. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. ed. M. Öcal Oğuz. 239-286. Ankara: Grafik Yayınları, 10. Basım, 2013.
- Ahundov, Ehliman vd. *Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri*. ed. Saim Sakaoğlu vd. İstanbul: Halk Kültürü, 1985.
- Akar, Ali. “Kazak Türkçesinden Dört Yaşname Örneği”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 12 (2001), 573-584.
- Aksoy, Gökçen Bilgin. “Dollu Mustafa”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2015. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mustafa-dollu>

⁷⁸ Bu dediklerim anlayan için güzel söz oldu. Anlamayan ise cehennemde köz oldu. Dollu Mustafa da seçkin biri oldu. Sözlerimi duyanlar bana bir rahmet okusun.

- Ardi, Ali. *Urmiye Aşık Mektebi*. Urmiye: İnternet, 1403. https://www.academia.edu/100994196/اَشِيْقِي_اروميه?uc-sb-sw=4806179
- Arseven, Veysel. “Yaş Çağları”. *Türk Folklor Araştırmaları* 48 (1953), 230.
- Ayrimi, Cemal (ed.). *Aşık Dollu Mustafa: Yaşayışı, Yaradıcılığı, Şiirleri*. Urmiye: Yaz Neşriyat, 1388.
- Azeroğlu, Nabi Kobotarian - Azizpour, Roghaiyeh. “İran Türkleri’nde Sözlü Gelenek Bağlamında Âşıklık Geleneği ve Milli Bilinç”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/21 (2020), 140-150. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.702937>
- Babür, Yusuf. “Şeyh-i San’n Kıssasına Dair”. *Journal of Turkish Studies* 8/13 (2013), 509-516. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.5857>
- Çelebioğlu, Amil. “Türk Edebiyatında Yaşnâmeler”. *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 1 (1985), 151-286.
- Doğan, Talip. *Urmiye Ağzı Ses ve Biçim Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Gedikli, Yusuf. *Şehriyar ve Bütün Türkçe Şiirleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. Basım, 1997.
- Haqiri, Kanber - Şafei, Hamid. *Dollu Mustafa: Yaşayışı, Şiirleri*. Tebriz: Neşr-i Ahter, 1380.
- Heyet, Cevad. *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bahış*. Tahran: Cevad Heyet, 1369.
- Kafkasyalı, Ali. “Dede Kâtip ve İran Türk Edebiyatındaki Yeri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/2 (10 Nisan 2013), 141-163.
- Kafkasyalı, Ali. *İran Türk Edebiyatı Antolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Kafkasyalı, Ali. *İran Türkleri Aşık Muhitleri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Kaya, Doğan. “Âşıklığa Başlama”. *Âşık Edebiyatına Giriş*. 9-23. Bişkek: Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Kaya, Doğan. *Yaşnameler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Lee, Sooman Noah. *A Grammar of Iranian Azerbaijani*. Seoul: Thaeaksa, 2008.
- Memmedova, Elmira. “Çağdaş Vücutnameler”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 3/6 (01 Aralık 2010), 52-57.
- Nebiyeva, Azad. *Azerbaycan Xalq Edebiyatı*. 2 Cilt. Bakı: Elm Neşriyyatı, 2006.
- Oğuz, M. Öcal. “Âşık Şiiri (XVI.-XX. yüzyıl)”. *Türk Edebiyatı Tarihi* 2. 133-176. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- Oğuz, M. Öcal. “Azerbaycan Aşık Edebiyatında Tür ve Şekil”. *Milli Folklor* 21 (1994), 25-31.
- Oğuz, M. Öcal. *Halk Şiirinde Tür Şekil ve Makam*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.

- Ramiyan, Mahmud vd. *Büzürgan ve Sühan-serayan-ı Azerbaycan-ı Garbi*. Tahran: Mihrayin, ts.
- Roux, Jean-Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- Sakaoğlu, Saim. “Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine”. *Genel Konular*. 274-251. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi, 1986.
- Salmani, Milad. “Âşık Şâir Urmiyeli Dede Kâtip: Eserleri ve Urmu Gölü Manzûmesi”. *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 186 (2018), 75-86.
- Shamsizadehmaleki, Maliheh. *Urmîye Âşıklık Geleneği ve Âşık Garip Hikâyesi İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Şahin, G. Selcan Sağlık. “Mahtumkulu’nun Yaşnâme Türünde Yazılmış Şiirlerinde İnsanoğlunun Yaş Yılları”. *Folklor Akademi Dergisi* Doğumunun 300. Yılında Mahtumkulu Firaki ve Türkmen Edebiyatı Özel Sayısı (07 Haziran 2024), 30-46. <https://doi.org/10.55666/folklor.1468033>
- Tayyar, Abdurrahman. *İncili Sedef (Dede Katib’in Şiirleri)*. Urmîye: Yaz Neşriyat, 1382.
- Temizkan, Mehmet. “Türk Kültüründe ve Alevî-Bektaşî İnancında Turna”. *Millî Folklor* XIII/101 (2014), 162-170.
- Tryjarski, Edward. *Türkler ve Ölüm*. çev. Hafize Er. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2012.
- “Azerbaycan Edebiyatı - Dollu Mustafa”. Erişim 11 Nisan 2025. <https://sites.google.com/site/azerbaycanturkedebiyati/azerbaycan-asik-edebiyati/dollu-mustafa>